

Масликова О.С.

УДК 81'373.4=161.2(043.5)

ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЛІТЕРАТУРНИХ НАПРЯМКІВ ТА ШКІЛ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Анотація. У науковій статті висвітлено питання про вживання термінологічних одиниць на позначення літературних напрямків і шкіл у кінці ХІХ – на початку ХХ століття в працях М.С. Грушевського, який утверджував літературний варіант української мови, вирішував багато проблемних питань у своїх наукових розвідках. Зазначається, що вчений часто коментує відтінки значення та аспекти вживання окремих термінів, вказує на походження деяких філологічних термінів та номенклатур. Важливою тематичною групою, яку можна виокремити серед інших груп, є термінологічні одиниці на позначення літературних напрямків та шкіл. Вказується, що в цей період з'являється ряд напрямків, шкіл і течій у розвитку літератури та мистецтва. Це пов'язано з бурхливим взаємообміном між європейськими народами художніми, публіцистичними та науковими творами. Цей процес мав вагомий вплив на подальше становлення літературознавства в Україні.

Ключові слова: літературна школа, літературний напрямок, романтизм, романтична література, реалізм, реалістичне оповідання, натуралізм, модернізм, рух (у літературі), символізм, стиль.

Аннотация. В научной статье анализируется вопрос об употреблении терминологических единиц, которые обозначают литературные направления и школы конца XIX – начала XX века в трудах М.С. Грушевского. Он способствовал утверждению литературного варианта украинского языка, решал многие проблемные вопросы в своих научных исследованиях. Указывается, что ученый часто комментирует оттенки в значениях и аспекты употребления отдельных терминов, определяется происхождение некоторых филологических терминов и номенклатур. Важную тематическую группу, которая выделяется среди других, составляют терминологические единицы, которые называют литературные направления и школы. Акцентируется внимание на том, что на данный период появляется ряд направлений, школ и течений в развитии литературы и искусства, что связано с бурным взаимным обменом между европейскими народами художественными, публицистическими и научными произведениями. Этот процесс существенно повлиял на дальнейшее становление литературоведения на Украине.

Ключевые слова: литературная школа, литературное направление, романтизм, романтическая литература, реализм, реалистическое повествование, натурализм, модернизм, движение (в литературе), символизм, стиль.

Summary. The scientific article is observed that the scientist and political thinker European scale M. S. Grushevsky, consistent democrat and humanist, one of the initiators and leaders of the Ukrainian revival, which put it on a scientific basis, and at the same time was also one of the leading theorists in clarifying and addressing national issues and scientific problems introduced many new and original in cause the awakening of national consciousness of our people, the formation of the Ukrainian language in the first quarter of the twentieth century.

Grushevsky his work constituted a literary version of the Ukrainian language, solve many problems. Understanding paths and objectives termin creative process in Ukrainian literary language of turn of the century, the scientist consciously worked on problem formation Ukrainian scientific terminology. Yes, M. S Grushevsky often commented shades of meaning and aspects of the use of certain terms indicating the origin of some philological terms and nomenclatures. An important interest group that can distinguish among the groups is terminological units to describe literary trends and schools.

In the late nineteenth to early twentieth century there is a number of areas, schools and trends in the development of literature and art. This is due to the rapid interchange between European nations artistic, journalistic and academic writings. This process has a significant impact on the further development of literary business in Ukraine. M. Grushevsky a witness and participant in various events that took place in the literary life. Scientific terminology from this group, recorded in the writings of scientists, reflecting the specificity of Ukrainian literature and often helps to clarify the basis of a literary genre.

Keywords: romanticism, romance, realism, realistic story, naturalism, naturalistic mythology, modernism, symbolism, technique, style, school, movement (in the literature).

Вчений і політичний мислитель європейського масштабу, послідовний демократ і гуманіст, один із ініціаторів та ідеологів українського відродження, який поставив його на наукову основу, а разом з тим був і одним із провідних теоретиків у з'ясуванні й вирішенні національних питань і наукових проблем, він вніс багато нового й оригінального у справу пробудження і формування національної свідомості нашого народу, українського державного відродження в ХХ ст.

Михайло Грушевський своїми працями утверджував літературний варіант української мови, вирішував багато проблемних питань. Розуміючи шляхи та завдання термінотворчого процесу в українській літературній мові рубежа століть, учений свідомо працював над проблемним формуванням української наукової термінології. Так, М.С. Грушевський часто коментує відтінки значення та аспекти вживання окремих термінів, вказує на походження деяких філологічних термінів та номенклатур. Важливою тематичною групою, яку можемо виокремити серед інших груп, є термінологічні одиниці на позначення літературних напрямків та шкіл.

У кінці ХІХ - на початку ХХ століття з'являється ряд напрямків, шкіл і течій у розвитку літератури та мистецтва. Це пов'язано з бурхливим взаємообміном між європейськими народами художніми, публіцистичними та науковими творами. Цей процес мав вагомий вплив на подальше становлення літературної справи в Україні. М. Грушевський був свідком та учасником різноманітних подій, які

відбувалися в літературному житті. Наукова термінологія цієї тематичної групи, зафіксована у працях вченого, відображає специфіку розвитку української літератури і часто допомагає з'ясувати підґрунтя того чи іншого літературного жанру. Так, вивчаючи зародження *романтичної літератури*, яка безпосередньо створена і витримана в душі *романтизму*, вчений вказує: "... героїчні та романтичні епізоди і дивні пригоди, які стрічалися в біблійних і хронологічних компіляціях, так само як такі ж епізоди агіографічні, служили переходом до повістєвої, **романтичної літератури**, досить розвиненої на візантійському ґрунті, де сходились традиції старого геленістичного роману з новішими "течіями індійськими й арабськими" [3, с. 43].

З напрямком *романтизм*, який пов'язаний із докорінною зміною всієї системи світоглядних орієнтацій і цінностей і який в Україні відіграв значну роль у пробудженні національної свідомості, а також в обґрунтуванні історичної самобутності народу, його духу, культурних традицій мови, літератури у М. Грушевського пов'язані такі поняття як *романтична поезія* [3, с. 160] і *романтичний твір* [3, с. 165]. У творчості М. Грушевського наявний також термін *реалізм*, яким позначається ідейно-художній напрямок у літературі й мистецтві XIX ст. На відміну від *романтизму*, де зосереджується увага на внутрішньому світі людини, для *реалізму* характерна проблема взаємин людини і середовища, впливу соціально-історичних обставин на формування духовного світу особистості. Принцип вірності реальній дійсності усвідомлюється письменниками та критиками як критерій художності, як сама художність. Визначальними для реалізму були прагнення до об'єктивної й безпосередньої картини відображення дійсності. У схоластичній філософії реалізмом називався напрям, який, на протилежному номіналізму, приписував абстрактним поняттям реальне існування. На межі XVIII та XIX століть терміном *реалізм* означається певний тип мислення конкретної особи чи відповідної групи людей (практичність, твердий глузд): "... а Бог, Христос чи Богородиця господарять на його полі чи соборі, – який **реалізм** взагалі можливий при таких поетичним замислі..." [2, с. 232]. Термін *реалізм* у працях М. Грушевського стає основою для творення номенклатур типу *реалістичне оповідання*, як-от: "За цілком **реалістичним оповіданням** про смерть Володимира, доповненим запозиченням з літопису, ми читаємо про тугу Бориса і його плач з приводу смерті батька..." [3, с. 83].

Відомий наприкінці XIX ст. термін натуралізм, яким позначається художній напрям і метод творчості ряду письменників, художників, композиторів, які намагалися у сферу мистецтва механічно перенести методи природничих наук, з науковою точністю копіювали окремі сторони життя, *вживається* вченим: "Міфологія П'ятниці походження християнського, і тільки обробляючи його по-своєму народна фантазія використовувала як побічний матеріал мотиви передхристиянського натуралізму" [6 к2, с. 235]. Також у його працях функціонують терміносполуки, пов'язані з цим напрямом: натуралістична міфологія, натуралістичний образ. Наприклад: "образ цього святого зложився головно з елементів натуралістичної міфології..." [6 к2, с. 197]; "Подібний процес заміни натуралістичних образів і символів образами християнської легенди бачили ми і в піснях величальних, теперішніх колядках та цедрівках" [6 к2, 13].

Особливого поширення на межі XIX – XX ст. набув відомий напрям у літературі та мистецтві *модернізм*. Як конкретно-історичне явище він виник у Франції, невдовзі поширився у європейських літературах. Наприкінці XX ст. модернізм характеризується як перспективний період в історії літератури [1, с. 470]. З цим напрямом у творчості М. Грушевського пов'язані назви окремих різновидів творів, а саме *модерна поема*, як-от: "Для нього, як ми бачили, се твір від початку писаний, задуманий і виконаний літературно, як яка-небудь **модерна поема** в історичнім, старосвітським стилі" [3, с. 183].

Однією із стилевих течій модернізму став *символізм*. Вчений послуговується у своїх працях цим терміном близько 10 разів, а також вживає похідні сполуки типу *символізований образ*, *символізований зміст*: "Деякі гри і забави [особливо весняні], що в різних стилізованих і **символізованих образах** представляють заволодіння молодцем дівчини, правдоподібно віддають досить близько старі форми цього парування..." [2, с. 284].

М. Грушевський у своїх працях відзначає вплив на розвиток літератури окремих течій і тенденцій певного походження. У зв'язку з цим він вживає терміносполуки *літературні та книжні течії й тенденції* [3, с. 60].

Літературознавство і зараз оперує рядом термінів, які стосуються основних явищ літературного процесу: *напрямок, течія, школа, метод, стиль, рух* тощо. Ці назви використовуються з метою характеристики стану справ у творчій галузі. Іноді можемо спостерігати, що у вченого, як і в інших авторів літературознавчих статей та книг того часу, немає чіткого розмежування між поняттями *художній метод і стиль, напрям і школа, напрям і течія, течія і школа, стиль і манера*. Однак він розумів, що уточнення значень основних термінів і унормування їх системи – одне з важливих завдань літературознавства, без вирішення якого наука не може успішно рухатися вперед. У більшості випадків простежується його прагнення до якомога точнішого вживання конкретного терміна чи номенклатури у відповідних ілюстративних ситуаціях. Але і при цьому М. Грушевському не завжди вдається повністю уникати багатозначності. Так, часто вживаний у цій тематичній групі термін *школа* зафіксовано з такими значеннями:

1. Вплив творчості видатних письменників, учених або конкретного художнього твору на діяльність їх послідовників у літературі. При цьому термін *школа* супроводжується вказівками на прізвища: "праці філологів **школи Штайнтала**,... поставили еволюцію словесної творчості в безпосередню зв'язь з еволюцією мови, перекинули тут міст з чисто філологічної сфери в сферу примітивної культури..." [2, с. 53]; *школа Грімів* [2, с. 161]; *Острозька школа* [8 к2, с. 179].

2. Група письменників з виробленою літературною програмою належності до конкретної літературно-мистецької течії чи тематики занять: *антиохійська школа* [4, с. 79]; *панегірично-риторична школа* [4, с. 239]; *Братська школа* [5 к1, с. 125] тощо.
3. Належність шкіл до географічних центрів або територіально-адміністративних утворень: *руська літературна школа, польська сзуїтська школа* [2, с. 162], *Лаврська школа* [5 к1, с. 125].
4. Усталені загальні принципи, підходи, традиції, прийоми у змалюванні навколишньої дійсності художньою літературою: “Написана в’язло, логічно і з стилістичного погляду дуже зручно, вона не блище якимись оригінальними думками, ні яскравими поетичними образами, але як твір вищої **літературної школи** варта всякої уваги, особливо з огляду на ту темну добу, до котрої належить” [4, с. 240].
5. Високий рівень філологічної підготовки: “Виявляючи в авторові добру **літературну школу**, вправну письменницьку руку, похвала ся свідчить, що і в сій найтяжчій добі літературна традиція і школа таки трималася в печерськiм монастирі” [4, с. 241].
6. Період діяльності школи: *середньовічна школа* [2, с. 161].

Інколи термін *школа* доповнюється сполукою *літературний гурток*, як-от: “...рахуючися з можливостями сеї колективності в літературній продукції Клірика, годиться нам оцінювати її не стільки як вплив індивідуальних літературних прикмет ближче незвісного острозького письменника, скільки як літературний продукт Острозької школи, – школи в тіснішiм, учбовiм значенні, і школи в розумiннi **літературного гуртка** і літературної манери...” [8 к2, с. 179].

Термін *течія* функціонує у вченого на позначення як літературних угруповань, так і наукових: “...сходились традиції старого геленістичного роману з новішими **течіями** індійськими і арабськими” [3, с. 43] і “Праці над історією християнської легенди таким чином стали самі собою дуже важними передвступними студіями в напрямі генетичного освітлення епічної традиції, і в сiм напрямi пішла результатна того плідного змагання **наукових течій**, що розвинулось з початком 1870-х рр.” [5 к1, с. 49].

На позначення способу відображення життєвих явищ в літературно-мистецьких творах використовується термін *метод*. У працях вченого він засвідчений у терміносполуці *порівняльно-літературний метод*, за допомогою якого порівнюються і вивчаються літературні твори: “ Драгоманов з сього приводу нагадав, що **порівняльно-літературний метод**, власне, має завдання вияснити не тільки подібності, але й відміни між творами різних народів” [6 к2, с. 28].

У працях М. Грушевського наявний іменник *манера* у поєднанні з прикметником *літературна*: “...я вважаю потрібним навести кілька цікавих побутових образів, характеристичних для тодішньої соціальної атмосфери і **літературної манери**...” [8 к2, с. 209].

Вказуючи на творчість діячів окремого історичного періоду, вчений вживає сполуку *літературні сили*, як-от: “Інші ж факти говорять рішуче проти ототожнення Клірика з М. Смотрицьким, тому я даю “Клірикові” окреме місце власне тут, серед **літературних сил** 1590-х років...” [8 к2, с. 177].

Методи і особливості художніх творів окремих діячів М. Грушевський позначає сполукою *літературний стиль*, як, наприклад, Потієвий *літературний стиль* [V к2, 202].

Досить відомим і часто вживаним наприкінці XIX століття був термін *літературний рух*, який по-різному трактувався культурними діячами того часу. Так, наприклад, І. Франко зазначає: “Я не буду тут характеризувати ступеневого зросту того молодого **літературного руху** [“Молодої музи” – В.Д.]” (Франко, 373). Термін *рух* М. Грушевський пов’язує з процесами розвитку літератури, а також з аналогічним значенням вживає термін *літературна хвиля*: “На 1610 р. процес зросту сього руху заломлюється, бо заломилася та соціальна стихія, що винесла сю **літературну хвилю**” [8 к2, с. 327].

Отже, у тематичній групі “терміни для називання літературних напрямків та шкіл” наявні усі основні терміноназви та номенклатури, які свідчать про об’єктивну оцінку вченим літературних напрямків того періоду. Це сприяло утвердженню в літературній мові цілого ряду термінів з галузі літературознавства.

Засвідчені М. Грушевським літературознавчі терміни відображають розвиток літературного процесу в кінці XIX – на початку XX століття, а також сприяють становленню методологічних засад літературно-критичної думки.

Джерела та література:

1. Винар Любомир. Михайло Грушевський історик і будівничий нації / Любомир Винар. – Нью-Йорк. Київ. Торонто, 1995. – 302 с.
2. Грушевський Михайло. Історія української літератури / Михайло Грушевський. – К. : Либідь, 1993. – Том 1.
3. Грушевський Михайло. Історія української літератури / Михайло Грушевський. – К. : Либідь, 1993. – Том 2.
4. Грушевський Михайло. Історія української літератури / Михайло Грушевський. – К. : Либідь, 1993. – Том 3.
5. Грушевський Михайло. Історія української літератури / Михайло Грушевський. – К. : Либідь, 1994. – Том 4, книга 1.
6. Грушевський Михайло. Історія української літератури / Михайло Грушевський. – К. : Либідь, 1994. – Том 4, книга 2.
7. Грушевський Михайло. Історія української літератури / Михайло Грушевський. – К. : Либідь, 1995. – Том 5, книга 1.
8. Грушевський Михайло. Історія української літератури / Михайло Грушевський. – К. : Либідь, 1995. – Том 5, книга 2.

9. Грушевський Михайло. Історія української літератури / Михайло Грушевський. – К. : Либідь, 1996. – Том 6, книга 1.
10. Грушевський Михайло. Історія української літератури / Михайло Грушевський. – К. : Либідь, 1996. – Том 6, книга 2.
11. Жовтобрюх М. А. Мова української періодичної преси (кінець XIX – початок XX ст.) М. А. Жовтобрюх. – К. : Наук. думка, 1970. – 303 с.
12. Масликова О. С. Словник філологічної термінології та номенклатури творів М.С. Грушевського / О. С. Масликова. – Сімферополь, 2002. – 256 с.
13. Муромцева О. Г. Розвиток лексики української літературної мови у другій половині XIX – на початку XX ст. / О. Г. Муромцева. – Харків : Вища школа, 1985. – 152 с.
14. Пінчук С. П. Словник літературознавчих термінів Івана Франка / С. П. Пінчук, Є. С. Регушевський. – К. : Наук. думка, 1966. – 271 с.
15. Словник української мови : В 11-ти томах – К. : Наук. думка, 1970 – 1980. – Т. – 1 – 11.

Меметова Л.А.

УДК 82.09:821.512.9

ПРОСВІТНИЦЬКІ ПОГЛЯДИ НАРОДНОГО ПОЕТА-ЛІТОПИСЦЯ Х. КЕРЕМА

***Анотація.** Стаття присвячена проблемі національної освіти кримських татар наприкінці XIX – початку XX століть. В роботі дається ознайомча інформація про просвітницький рух народів ісламського Сходу. Розглядаються просвітницькі погляди одного з послідовників великого реформатора, засновника джадідизма І. Гаспринського – народного поета-літописця Х. Керема. Вивчення його біографічних даних і творчої спадщини сприяє формуванню цілісної картини становлення його життєвих пріоритетів і просвітницьких поглядів.*

***Ключові слова:** просвітництво, народний поет, національна освіта, ідея просвітництва, поезія, творчість, спадщина.*

***Анотация.** Статья посвящена проблеме национального образования и просвещения крымских татар в конце XIX – начале XX веков. В работе дается ознакомительная информация о просветительском движении народов исламского Востока. Рассматриваются просветительские взгляды одного из последователей великого реформатора, основоположника джадидизма И. Гаспринского – народного поэта-летописца Х. Керема. Изучение его биографических данных способствует формированию целостной картины становления его жизненных приоритетов, принципов и взглядов, исследование его творческого наследия раскрывает чаяния поэта и тревогу за национальное просвещение.*

***Ключевые слова:** просветительство, народный поэт, национальное образование, идея просвещения, поэзия, произведения, наследие.*

***Summary.** The article deals with the problem of national education and awareness of the Crimean Tatars in the late XIX – early XX centuries. In this paper the introduction to the educational movement of the peoples of the Islamic East. Educational views are considered one of the followers of the great reformer, the founder of jadidism I. Gaspinskogo - the national poet-chronicler H. Kerem. Study of his background and creative heritage contributes to a holistic picture of the formation of his priorities in life and educational views.*

***Key words:** enlightenment, the national poet, national education, the idea of education, poetry, artwork, heritage.*

I. Культурне та соціально-економічне становище Криму у XIX столітті, зокрема кримськотатарського населення, послужило каталізатором суспільних перетворень в останній чверті століття, а також дало поштовх зародженню просвітницького руху народів ісламського Сходу – джадідизма.

Заснування та розвиток джадідизма пов'язане з ім'ям великого мислителя І. Гаспринського, завдяки якому радикально змінилася суть і структура початкової освіти в багатьох мусульманських країнах, придбавши більш світський характер. Їм були розроблені основи перетворення мусульманської етно-конфесійної системи народної освіти. Нові методи навчання (звуковий метод) з успіхом застосовувалися не тільки в Криму, але і у всьому тюрко-мусульманському світі, доходючи аж до Туреччини, Північної Персії і Східного Китаю. Ним була написана і видана серія навчальних посібників для національних новометодних шкіл.

Спільно з І. Гаспринським біля витоків просвітницького руху знаходилися і його однодумці Ісмаїл і Амет Муфтій-заде, Мустафа Кіпчакської, Асан Сабрі Айвазов, Абдурахман Мемет ог'лу, Асан Тарпиев, Сулейман Кримгаєв, Абдурешіт Медієв та ін. Проповідуючи ідею всенародного освіти і дотримуючись принципів «Знання - найкращі прикраси людини», «Вчитися наукам від колиски і до гробу» [1, с. 10] вони змінили історичний хід подій, тим самим сприяючи початку нового періоду, періоду культурного Відродження в житті кримських татар кінця XIX сторіччя.

На сьогоднішній день питанням просвітництва та діяльності реформатора І. Гаспринського присвячено чимало праць, як вітчизняних дослідників, так і зарубіжних, проте просвітницька діяльність його послідовників ще достатньо не вивчена. У силу цього, ми в даній статті більш докладно розглянемо просвітницькі погляди одного з шанувальників І. Гаспринського, представника простолюду, кого також охопив дух загальної освіти і просвіти і змусив взяти в руки перо в ім'я національної ідеї – це погляди Хабібুলли Керема. У народі його називали кедай (народний поет-пісняр), тому що заробляв він собі на життя, пишучи і виконуючи різні вірші та пісні, а А. Н. Самойлович іменував його «Бахчисарайський